

D. TÓTH JUDIT

A kora keresztény mártíromság kérdései Boudewijn Dehandschutter kutatásainak tükrében*

Az egy eszme, egy ügy érdekében tett tanúság vagy az érte hozott – nem ritkán az egyén életét is követelő – áldozat gondolata eredendően nem a keresztény vallás és kultúra hozzájárulása az emberiség eszmetörténetéhez: a homéroszi eposzok emlékezetében megőrzött „heroikus” kor hőseinek, kiválóságainak orálisan áthagyományozott történetei mutatják, hogy már az ősök, az alapítók, a múlt dokumentálatlan világában létezett a mindenekelőtt identitásteremtő és -erősítő kiállítás az egyén vagy a közösség szempontjából paradigmaticusnak mondható helyzetekben. A tanúságtétel és áldozatvállalás eszméje és eszménye azonban nemcsak a diakronitás szempontjából ér túl a kereszténység történetén, hanem ezzel együtt más vallásoknak és kultúráknak is meghatározó része.

A vértanúság kérdései az európai kultúrában élő, a kereszténységet a maga komplexitásában megérteni kívánó tudós számára a vallás egészének a kontextusában jelennek meg és mindenekelőtt a kezdetekre irányítják a kutatói figyelmet. A 2011 márciusában elhunyt leuveni professzor, Boudewijn Dehandschutter szerteágazó, a görög és a keleti patológia szinte egészét átfogó kutatásaiban is kitüntetett szerepet kapott az ókeresztény kor mártírológiájának vizsgálata, mindenekelőtt a *Martyrium Polycarpin*, a korai keresztény mártírológia és liturgia felbecsülhetetlen értékű forrásán keresztül, amely szöveg az 1977-es doktori disszertációjának a megjelenésétől¹ egészen a haláláig publikációinak visszatérő témája volt, amit a professor emeritusszá válása alkalmából (2007) Johan Leemans által összeállított kötet is mutat.²

Az ókeresztény kor szövegeinek és mozgalmainak (az Újszövetségtől az apostoli atyákon át az „ortodox” és „eretnek” keresztény szerzőkig) kitűnő ismerője, a latin, görög, szír, kopt és örmény források tanulmányozója másik fő kutatási iránya, a gnoszticizmus (a Nag Hammadi-iratok és a *Tamás evangéliuma*) mellett a mártírológiának, közelebbről az őskeresztény mártíromság kérdéseinek és az ezt paradigmaticusan megjelenítő *Martyrium Polycarpin*ak szentelte az életét, nem hagyva figyelmen kívül az ezek háttérét jelentő zsidó mártírszövegeket sem, habár a kései zsidó és a korai keresztény mártírológia közötti kapcsolat, kölcsönhatás és általában a születő kereszténység és a születő késő antik judaizmus közötti interakció kérdése számtalan megválaszolhatatlan kérdést rejt.³ Az egyes források részletes irodalmi és történet-kritikai elemzése – ahogy erre az öt méltató Leemans is rámutat – Dehandschutter kutatói pályájának legfőbb jellemzőjévé a filológus-közelítést, a kutatásokhoz való legfőbb hozzájárulásává pedig (ezen a téren) éppen a *Martyrium Polycarpi* (rövidítése a továbbiakban: MP) szövegének a rekonstrukcióját teszik. (Ez utóbbi esetében a communis opinioval szemben, ami a hagyományozásnak az eusebioszi ágát tartotta szem

* Boudewijn Dehandschutter (1945–2011) a Katholieke Universiteit Leuven professzora, egyebek között a korai keresztény mártírológia nemzetközi hírnévű kutatója volt. A Magyar Patrisztikai Társaság konferenciáinak rendszeres előadójaként és tiszteletbeli tagjaként, a PPKE vendégoktatójaként több alkalommal is járt Magyarországon. Debreceni látogatásáról l. D. TÓTH Judit, *Boudewijn Dehandschutter leuveni professzor debreceni látogatása*, Debreceni Szemle, 2011. 1. 131–134.

Jelen írás a Debreceni Egyetem TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 sz. pályázatának keretében készült.

¹ Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *Martyrium Polycarpi. Een literair-kritische studie*, Leuven, University Press – Peeters, 1979 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 52). A *Martyrium Polycarpi* magyar szövegét l. Vanyó László fordításában: *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*, Bp., Szent István Társulat 1984, 45–54.

² Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana. Studies on Martyrdom and Persecution in Early Christianity. Collected Essays*, ed. by Johan LEEMANS, Leuven, University Press, 2007 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 205).

³ Vö. a szerkesztő által *Martyrdom and Persecution* című fejezetben hozott több tanulmánnyal = DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana*, i. m., 175–255.

előtt, ő a menológionok általi hagyományozás értékét védelmezte.⁴ A MP kutatását ugyancsak Dehandschutter gazdagította a Codex Atheniensis és a Codex Kosinitza újralfedezésével és szövegrekonstrukciójában való hasznosításával.⁵)

A feltételezett eredeti – vagy legalábbis autentikusnak tekinthető – szöveg helyreállítása (aminek *valamennyi* elérhető szövegtanún kell alapulnia) minden (mártírológiai) kutatás alapját jelenti és kiinduló pontul szolgál a szövegek olvasásához, miközben a szavak eredeti jelentésének visszanyerésére tett (hermeneutikai) erőfeszítések az interpretáció másik feltételévé válnak, összefüggésben azzal az értelmezői szemlélettel, amely nem úgy tekint az egyes szövegekre, mint különálló dokumentumokra, hanem mint az egységes keresztény hagyomány tanúira, mint egy „falikárpit” egészét formáló részleteire.⁶ (A *Martyrium Polycarpi* és egyéb mártírszövegek egységes ókeresztény hagyományba való beágyazottságát igazolják azok a szövegközöttiségre vonatkozó kutatások is, amelyek mindenekelőtt az újszövetségi Szentírás könyveinek recepciójával foglalkoznak, megállapítva, hogy az írott evangéliumoknak és a pontos idézeteknek gyakran kisebb jelentőségük volt a mártírszövegek formálódásában, mint az allúziók, reminiscenciák formájában fellelhető „indirekt” idézeteknek.⁷)

Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy Dehandschutter kutatásai kimerültek a szövegfilológiai kérdések vizsgálatában: a II. században vértanúhalált halt Szent Polükarposz aktája és hagiográfiai dossziéja éppen azért érdekelhette olyan szenvedélyesen a leuveni kutatót, mert a legkorábbi ránk maradt önálló mártírszövegen keresztül a keresztény mártírság kezdeteinek (és a mindenkori mártírságot lehetővé tévő okoknak) és kultuszának a problémáit ragadhatta meg. Dehandschutter a történelem és a hagiográfia határán lévő, látszólag egyszerű narratív szöveg, a *Martyrium Polycarpi* kutatástörténetének áttekintésével, a szöveg keletkezésének, hitelességének és integritásának, az Újszövetség jelenlétének vizsgálatával a mártírság „teológiájának” és kultuszának a korai létezését kívánta bizonyítani.⁸ Ez a filológus-interpretáló textushasználat nemcsak Dehandschutter kutatásainak jellemzője, hanem a tiszteletére összeállított Festschrift írásainak is, melyekkel a hatvanöt éves professzort köszöntötték tanítványai és tisztelői.⁹

Túllépve a szigorú értelemben vett szövegkritikai problémákon az ókeresztény mártírológia kutatásának egyik legizgalmasabb területét magának a *martyrs* szónak és a hozzá kapcsolódó jelenségnek a vizsgálatában, a definíció problémájában láthatjuk. A még a korai kereszténységen belül is vitatott terminusnak a jelentésátalakulása a (gyakran jogi értelemben vett) tanúból a hitéért is meghalni kész személlyé éppen a Dehandschutter által is kutatott, 155

⁴ L. a *Polycarpiana* szerkesztője által *Martyrium Polycarpi: Text and Textual Criticism* fejezetcímmel összekapcsolt négy tanulmányt = DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana*, i. m., 3–40. A 7–22. oldalon a MP két párhuzamos szövegkiadását láthatjuk: a Dehandschutter által rekonstruált textust és az Euszebiosz *Historia Ecclesiasticá*jában megőrzött változatot, amely nemcsak idézi, hanem újra is írja a történetet.

⁵ A *Martyrium Polycarpi* szövegtanúhoz a Dehandschutter tiszteletére összeállított Festschrift egyik tanulmánya a leuveni professzor egész életén át tartó kutatásai ellenére is tudott hozzáadni: Khomych írása a MP eddig nem publikált, független szövegtenúnak tekinthető régi egyházi szláv fordítását vizsgálja és ajánlja a kutatók fegyelmébe. Taras KHOMYCH, *A Forgotten Witness. Recovering the Early Church Slavonic Version of the Martyrdom of Polycarp* = Johan LEEMANS (ed.), *Martyrdom and Persecution in Late Antique Christianity. Festschrift Boudewijn Dehandschutter*, Leuven – Paris – Walpole, MA, Peeters 2010 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 241), 123–133.

⁶ LEEMANS (ed.), *Festschrift*..., XIII.

⁷ Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi: a Century of Research* = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 45–83., itt: 62–74.

⁸ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi*... = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 43–83.; tovább ugyanezen kötet *Research on the Martyrdom of Polycarp: 1990–2005* című tanulmánya és *Images of Polycarp* című fejezetének két írása = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 85–92. és 259–277.

⁹ LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m.

körül keletkezett *Martyrium Polycarpi*ban mutatkozik meg először egyértelműen (MP 1,1). Az irat – mint egyben az új műfajnak, a mártíraktának az első emléke is – nemcsak a szó jelentésváltozásának példája, hanem a hozzákapcsolódó jelenségek korabeli keresztény diskurzus általi megkonstruáltságának is. Az orális hagyományban működő emlékezetnek és a kisszámú írásos emlékeknek a kitüntetett szerepére a keresztények elleni fellépések és az erre adott válaszok eseményeinek egységes narratívává alakulásában az utóbbi néhány évtized kutatásai hívták fel a figyelmet, nem függetlenül a kulturális emlékezet és a történelmi reprezentáció elméleteitől. [Hogy a *martyrs* terminus jelentése és az, hogy ki a mártír és ki nem, mennyire vitatott volt már a korai kereszténységben is, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy még Alexandriai Kelemen is kizár a mártírok köréből egy csoportot, amelynek tagjai magukat keresztényeknek nevezik, hittel teli tanúságot tesznek és ki is végzik őket, Kelemen mégis tagadja, hogy igazi mártírok volnának (Sztrom 4,16.3-17.3).¹⁰] Az őskeresztény mártíromság kialakulásának előfeltételeit azok a zsidók és rómaiak irányából egyaránt érkező, Jézus és az apostolok ellen irányuló üldözések teremtették meg, melyek eseményeit és tapasztalatait az újszövetségi könyvek őrizték meg. A zsidók fellépése Jézussal és mozgalmával szemben érthetőnek látszik, ugyanakkor alapja lesz annak a zsidóellenes narratívának, amelyben a rómaiakkal együttműködő zsidó portréja is megjelenik majd. [A *Martyrium Polycarpi* ebben az értelemben is paradigmaticusnak tekinthető: a zsidók nemcsak segítenek felépíteni a máglyát, ahol a szentet elégetik (MP 13,1), hanem a tetem teljes elpusztítására bujtanak fel, így a keresztényeknek semmi nem marad, amit összegyűjthetnének és eltemethetnének (MP 17,2).] A rómaiak keresztényellenes fellépéseinek (legális-jogi) okai azonban máig sem teljesen tisztázottak, és a keresztények válaszreakciói is ambivalensek: a rómaiak pozitív megítélésétől (evangéliumok, levelek) a birodalomnak mint vadállatnak és paráznának (Jelenések könyve) az értelmezéséig. A polgári törvények megsértésén és az állami szentségek megtagadásán túl a rómaiak keresztényellenes érvei: a kannibalizmus, a vérfertőzés, a mágia, az erkölcstelenség, a hazaárulás és az ateizmus „ősi” vádjai nem annyira a megszülető vallás *valóságos* képviselői és tanításai ellen irányulnak, hanem sokkal inkább a mássággal, az idegenséggel szemben megnyilvánuló – korábban és később is meglévő – sztereotípiák, amelyek azt az általános gyanút és bizalmatlanságot mutatják, ami nem az üldözöttek keresztény volta ellen irányult elsősorban. A keresztényüldözést az antik vallások széles kontextusában vizsgáló mártíromság-kutatás – túl azon, hogy a más vallási kultuszok és mozgalmak üldözésével való hasonlóságokat is vizsgálja – a korai keresztény üldözéseknek legalább két karakterisztikus vonására felhívja a figyelmet: 1. az üldözők olyan pozícióban voltak, hogy hivatkozhattak valamilyen jogi alapra, 2. a keresztények morális bátorsága kulcsfontosságúvá vált az eseményekben.¹¹

A korai mártíromság „teológiájának” formálódását azonban nem csupán a keresztények elleni fellépések és üldözések jól vagy kevésbé jól ismert tényei befolyásolták, hanem a tisztelet és a kultusz kialakításának szándéka és mechanizmusai, a kultuszképződés folyamata, melynek kezdete több mint száz éve a kutatás vitatott kérdéseinek egyike. A von Campenhausen híres értekezése¹² előtti XIX. századi radikális kritika – Dehandschutter meglátása szerint – éppen azért utasította el a *Martyrium Polycarpi* korai datálását, mert a mártír kultuszának egyházi szokását még nem gondolta megalapíthatónak a Polükarposz halálát közvetlenül követő években.¹³ A leuveni professzor a *Polycarpiana* tanulmányaiban nem tartja feladatának a

¹⁰ Idézi Daniel BOYARIN, *Dying for God: Martyrdom and the Making of Christianity and Judaism*, Stanford CA, Stanford University Press 1999, 62.

¹¹ László PERENDY, „*Deum qui fecit caelum et terram*”. *Identifying the God of Christians in the Acts of Martyrs* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 221–239.

¹² Hans VON CAMPENHAUSEN, *Idee des Martyriums in der alten Kirche*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1936, 1964².

¹³ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi...* = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 61.

mártírkultusz eredetének problémáját a maga teljességében vizsgálni, csupán a MP 17–18. fejezetének megbízhatóságára vonatkozóan tesz néhány megjegyzést, és úgy véli, hogy a mártírkultusz kezdetére vonatkozó, von Campenhausen utáni kutatások sem tudnak felhozni döntő érveket a MP ezen fejezeteinek autenticitásával – és ilyen módon korai voltával – kapcsolatban, aminek a legfontosabb – nem csupán a MP-ra vonatkoztatható – konklúzióját abban láthatjuk, hogy a kultuszképződés korábban megindult, mint ahogy azt a kutatások eddig feltételezték,¹⁴ jóllehet a tisztelet kezdete nem ugyanarra az időre tehető mindenhol. (A Dehandschutter által idézett kutatók egy része szerint a mártírok „túlzásba vitt kultusza” nem a II., hanem csak a III. századra jellemző.¹⁵)

A mártíromság teológiája korai alakulásának vizsgálatát – ahogy Dehandschutter rámutat¹⁶ – a terminológiai, irodalmi és teológiai megközelítések sokfélesége, a különböző szempontok keveredése teszi a kutatás két, egymással vitázó irányává (melyek között viszont konszenzus van abban a tekintetben, hogy a *Martyrium Polycarpi* mindenképpen fontos szerepet játszik a mártíromság teológiájának a fejlődésében): 1. a mártíromság koncepciója nem kapcsolható a tanúság koncepciójához; 2. a *marty*s tanúságtevő, aki a halál által válik mártírrá – ahogy a *marty*s szó szemantikai változása is mutatja –, így Krisztus imitálása (*imitatio Christi*) az, ami alapvető. Ez utóbbi hangsúlyozza, hogy mártírrá a tanúságtevő a halál által válik: Krisztus passiójának imitálása áll a középpontban. Ez a Pálnál már megjelenő gondolat (Fil 2) kötelező elemmé válik a korai keresztény mártíromság számára, egyesek szerint hellenisztikus konnotációkat mutatva a tanúság koncepciójának a mimézisszel való összekapcsolásában. Az előbbiekkal is összefügg, hogy a kutatók többsége szoros kapcsolatot feltételez a *Martyrium Polycarpi* és a vértanúság szent ignáci koncepciója között: amit Ignác drámai módon fejez ki a *Rómaiakhoz írt levél* jól ismert passzusában (6,3), az mint narratív leírás folytatódik a *Martyrium Polycarpiban*. Ignác számára Jézus élete, „vitá”-ja nem játszik szerepet, mert a mártíromságnak a Krisztussal való találkozásban van a helye, akkor válik igazi tanítvánnyá a mártír: „Engedjétek, hogy Istenem szenvedésének utánzója legyek.” (Róm 6,3, Vanyó László fordításában). (Dehandschutter – nem kérdőjelezve meg az ignáci koncepció fontosságát – viszont úgy véli, hogy a *Martyrium Polycarpi* inkább Hippolitosz Dániel-kommentárjának a megértéséhez visz közelebb, mint Ignáchoz.¹⁷)

A kora keresztény mártíromság kutatásakor számításba jöhető forrásszövegeknek általános tendenciája, hogy a mártírokat összehasonlítják Krisztussal vagy más nagy példákkal, mint István, Jakab vagy Pál. Dehandschutter ebben az esetben von Campenhausen kutatásaihoz látszik kapcsolódni, aki a MP párhuzamait inkább István és Jakab újszövetségi történeteiben, mint Pálnak az Apostolok cselekedeteiben megörökített tetteiben ismeri fel, és ilyen módon Polükarposz Krisztus passióját imitáló történetének a megfogalmazásában a mártíromságra vonatkozó normatív (mások szerint csupán parainetikus) egyházi érdeklődés kifejeződését látja,¹⁸ és az újszövetségi szövegekkel való párhuzamokat is ebben a perspektívában magyarázza, ami azt jelenti, hogy a szöveg nem annyira idézi az Újszövetséget, mint inkább annak megfelelően, „bibliai” módon formulázza.¹⁹ A zsidó és hellenisztikus hatásokat

¹⁴ Uo., 61–62.

¹⁵ Uo., 50–52.

¹⁶ Uo., 68–74.

¹⁷ Uo., 72. Vö. továbbá az *Ignatius and Polycarp* fejezetcím alatt közlített két tanulmánnyal = DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana*, i. m., 145–171.

¹⁸ Dehandschutter szerint von Campenhausen úgy elemezi a mártíromság fejlődő teológiáját, mint a „katolicizmus” növekvő normativitásának a manifesztációját. Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *The Martyrdom of Polycarp and the Outbreak of Montanism* = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 121–130, itt: 128.

¹⁹ A Dehandschutter által ugyancsak méltatott Massaux is arra a következtetésre jutott, hogy a MP nem egy bizonyos evangéliumi szöveget követ, és csak a legfontosabb párhuzamokat mutatja Krisztus passiójával. A kérdéshez l. még Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *The New Testament and the Martyrdom of Polycarp* = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 131–141.

elutasító von Campenhausen értelmezésében az imitáció téma tehát alapvető, viszont amikor a „Märtyrerbild” tekintetében az újszövetségi bizonyítékokból indul ki, az Dehandschutter véleménye szerint egyben azt is jelenti, hogy az Újszövetség koncepciójával való összehasonlításában a MP elveszíti a kutatásban a tanúságra vonatkozó jelentésének fontosságát. Ahogy rámutat, az utánzást mint a mártíromság legfőbb ideáját az elmúlt évtizedekben gyakran főként vagy a „Nachfolge” (követés) újszövetségi szemlélete, vagy a későbbi egyházi elismerés felől elemezték.

A tanúság és a mártíromság koncepciójának összekapcsolása azonban szintén nem áll vitán felül: Dehandschutter hivatkozik G. Krügerre, aki elválasztja a *martyr* szó szemantikai fejlődésének kérdését az *imitatio Christi* ideájától. Ugyancsak kiemeli a *mimesis*, a *Nachfolge Jesu* és az *imitatio Jesu* között határozottan különbséget tevő H. D. Betz véleményét; és idézi H. W. Surkau-t is, aki úgy véli, hogy a *Martyrium Polycarpi* inkább a parainetikus, mint a normatív jelleg látható: a keresztényeknek imitálniuk kellene Polükarposzt, ahogyan ő imitálta Krisztust a szeretetén és a buzgóságán keresztül. Surkau számára a MP a „Literaturgattung” és nem a norma kezdetévé válik,²⁰ ilyen módon pedig megközelítése nem terminológiai, hanem irodalmi: a passiónarratívák tartalmának és struktúrájának a vizsgálatakor a mártíromságnak mint irodalmi kifejezésnek a zsidó és keresztény értelmezése közötti folyamatosságra fókuszál.

Még a fenti megállapításoknál is jóval vitathatóbbnak véli Dehandschutter azt, hogy az olyan szövegek esetében, mint amilyen a Polükarposz imádsága (MP 14), a kora keresztény, sőt a zsidó liturgia hatásával, a liturgikus formulák használatával is számolni kellene. A *Martyrium Polycarpi* közvetlen függése a zsidó modelltől a kései zsidó és a korai keresztény mártírológia közötti kapcsolat bizonytalan volta miatt nehezen bizonyíthatónak látszik, és az sem világos, hogy mi a helye Polükarposz imájának a korai keresztény liturgiában.²¹ Ezzel együtt a *Martyrium Polycarpi* passió-narratívájának vizsgálatához kapcsolódva – amelyben a mártírra úgy tekintenek, mint Krisztus imitálójára – a *communis opinio* rangjára emelkedett a megállapítás, hogy az akta a mártíromság teológiájának és a zsidó mártíromságtól való emancipálódásnak a kutatásában is kiindulópontnak tekinthető.

A korai mártíromság teológiájához való leghatásosabb hozzájárulásnak Dehandschutter Baumeister kutatásait tartja.²² Baumeister szerint a mártíromság „korai” teológiájának fejlődésében a legfőbb elem a Dániel könyvének „apokaliptikus” víziója, amely azokra a történelmi fordulópontokra irányítja a figyelmet, amelyeket Isten a nyomorgatott emberek érdekében tett lehetővé. Az intertestamentális kor irodalmában ezek a fordulópontok a leírás középpontjává válnak, melyekhez kapcsolódik a megtisztulásra, a próbára vagy bűnhődésre lehetőséget adó üldözés pozitív értelmezése; a feltámadás ideája pedig (2Makk) – nyilvánvalóan hellenisztikus hatásra – a mártír örök életének ideájává módosul (4Makk). A korai kereszténységben az üldözések tapasztalata szintén teológiai értelmezést kap: az apokaliptikus szemlélet folytatódik a parúzia várásában, amelynek még a tanítványok életében be kell következnie. Mindazonáltal a keresztény szemlélet középpontjában Jézus és az ő követése, a tanítványság áll, amely magában foglalja az elutasítást és az üldözést, a Pál utáni közösségekben pedig a hitért való szenvedés már mint isteni ajándék jelenik meg, amely folyamatnak a *Martyrium Polycarpi* a tetőpontja: a mártírium „független” teológiai témává válik, amely a Dán 3,2; a 4Makk, az Izaiás mártíriuma, István mártíriuma, 1Pt, a Jelenések könyve, Kelemen első levele és Ignác levelei hagyományából ered, körülvéve a jánosi teológia „színeivel”.²³

²⁰ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi...* = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 69–70.

²¹ Uo., 67.

²² Theofried BAUMEISTER, *Die Anfänge der Theologie des Martyriums*, Münster, Aschendorff Verlag 1980 (Münsterische Beiträge zur Theologie 45).

²³ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi...* = Uő, *Polycarpiana*, i. m., 73.

Baumeister alapvetően „traditionsgeschichtlich” megközelítése a *Martyrium Polycarpi* minden elemét a tradícióra vezeti vissza, így az ő szemléletében a MP nem annyira kezdete, mint inkább betetőzése lesz a folyamatoknak. Dehandschutter a II. századi mártíromság teológiája fejlődésének kutatásához Baumeister megközelítésének korrekciójával is hozzájárul, azáltal, hogy nemcsak a Traditionsgeschichte-re tekint, hanem a szöveg konkrét funkciójára, a Krisztussal való azonosulásként érthető imitáció téma (vö. Ignác; lyoni mártírok) revelációszerű hangsúlyozására is.²⁴ Azonban rögtön hozzáteszi, hogy a *Martyrium Polycarpi* olyan formulái, mint „amint az Úr” és „az evangélium szerint”, indikál egy másik értelmezést is, tudniillik azt, hogy a mártíromság Isten akaratának a kifejeződése, és a MP éppen azt a szándékot mutatja, hogy pontos különbséget tegyen a mártír és Krisztus között (MP 17) és jelezze a megfelelő magatartást az üldözésekkel kapcsolatban, nem annyira normatív módon, mint inkább konkrét válaszként.²⁵ Mivel az imitáció témáját nem egyformán alkalmazták minden II. századi kontextusban, a keresztény mártíromság Baumeister által hangsúlyozott „Traditionsgeschichte”-jét ki kell egészíteni egy olyan szöveg szempontjai által is, mint amilyen a *Martyrium Polycarpi*, amit Dehandschutter a hagyománytól független hozzájárulásnak tekint a korai mártíromság teológiájához.²⁶

A vértanúság lényegének, a „meghalni a hitért”, „meghalni Jézusért/Krisztusért” eszmének az értelmezésével a test és a halál keresztény teológiai antropológiai interpretációja is gazdagabbá válik. A mártírrá válást megelőző kínvallatások gyötrelmei, a test lemeztelenítése mint a megaláztatás eszköze, maga a tetem és a mártírok testéhez kapcsolódó csodák a vértanú testiségére irányítják a figyelmet – a test a vértanúság elnyerésének médiumává válik.²⁷ A testi halálnak mint a bűn következményének, a testben való feltámadásnak és az örök életnek a keresztény tanításai pedig a halált az élet olyan pillanatává teszik, amely kitüntetett ugyan, de nem véglegesen meghatározó az ember ontológiai státuszát illetően, ezért a halállal szembeni különböző attitűdök kialakulásához, de mindenekelőtt a fizikai halál leértékelődéséhez vezetnek, aminek egyik következménye a mártírrá válás lehetőségének kifejezett keresése.

Bár a korai keresztény mártíromság teológiáját vizsgálva sem Dehandschutter írásaiban, sem az őt köszöntő tanulmányokban nem válik hangsúlyossá,²⁸ a téma kutatásának olyan iránya is van, amely a korai vértanúság radikális jellegét, a keresztények küzdő, harcoss természetét hangsúlyozza, belehelyezve a korai mártíromságot a zsidó szent háború kontextusába. E szerint a keresztények lelkesen keresték a vértanúság lehetőségeit, mivel az életet mint halált, a halált pedig mint életet szemlélték, és a saját üldözéssel kapcsolatos tapasztalataikat a zsidó szent háború ideológiájának spiritualizálása által értették meg, belehelyezve magukat a kozmikus harcoss szerepébe. (Bár éppen a *Martyrium Polycarpi* szerzője használja első ízben a *martys* szót az eredeti jelentéshez hozzáadott „meghalni a hitért” értelmében, maga az irat mégsem alapozza meg és terjeszti elő radikálisan ezt.²⁹)

Az ókeresztény források szerint a mártír halála olykor a görög-római öngyilkosság és nemes halál (az öngyilkosság mint nemes halál) hagyományába is beleilleszkedik. Ahogy Middleton fogalmaz: az öngyilkosság kérdését nem lehet kivonni a mártíromság problémaköréből, hiszen nem lehetett különösebben nehéz a korai keresztények számára a pogány öngyilkosság

²⁴ Uo., 73–74.

²⁵ Uo., 74.

²⁶ Uo.

²⁷ Vö. Tobias NICKLAS, *Die Leiblichkeit der gepeinigten. Das Evangelium nach Petrus und Frühchristliche Märtyrerakten* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 195–219.

²⁸ Kivéve talán Roskam tanulmányát, amely szerint az *Acta Martyrum* a szenvedő és a harcoss egyház érdekes képét festi: Geert ROSKAM, *The Figure of Socrates in the Early Christian Acta Martyrum* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 241–256.

²⁹ Vö. Paul MIDDLETON, *Martyrdom. A Guide for the Perplexed*, London – New York, T & T Clark International 2011.

mint modell/eszmény (pattern) elfogadása. Tertullianus például felkínálja olvasóinak a nemes halál példáit (Lucretia, Empedoklész, Hérakleitosz, Kleopátra), de fel is szólítja a keresztényeket ezek felülmúlására (*Ad Martyras* 4); később pedig Aranyszájú Szent János is bevonja a mártíromság értelmezésébe a nemes halál gondolatát, amikor a keresztény mártírok halálát a Szókratészénál magasabb rendűnek mondja (*Negyedik homíliaja az 1Kor 1,18–20-ról*).³⁰ (A keresztény mártírok Szókratészhez hasonlítása nem ritka, legfontosabb közös vonásként pedig az jelenik meg, hogy egyikük sem hitt azokban az istenekben, akikben mindenki más hitt.³¹)

A mártírnak mint Isten tanújának (*martyr theou*) a történetében a mártíromság fentebb már említett és további fontos elemei (példa és tanítványság, a mártíromság mint ajándék, csodák szerepe) mellett egyes kutatók hangsúlyozzák a Lélek szerepét is: a vértanú már életében megkaphatja a Lélek ajándékait, melyek rajta keresztül mutatkoznak meg, sőt a Lélek már mint a mártíromságra való kiválasztás eszköze is jelen lehet (W.C. Weinrich; K. Holl). Holl szerint a keresztény mártír közvetlenül folytatja az ószövetségi próféták sorát: a mártír a próféta helyén áll. Isten tanúja a Szentlélek által inspirálva Krisztus feltámadásának a szemtanújává is válik [(például, amikor István vértanú meghal, látja Istent és Krisztust az ő mennyei dicsőségükben, és a MP is ezt a koncepciót mutatja, amikor a mártír mennyei helyzetét hangsúlyozza (MP 22)].

A kora keresztény mártíromság teológiájának vizsgálatakor Dehandschutternek és a *Festschrift* szerzőinek a figyelme kevésbé irányul a mártír-eszme emlékezet és kulturális formák általi megkonstruáltságára, de ez a szempont kétségtelenül ott van a kutatói horizontjukon és a mártíraktának mint műfajnak a vizsgálatában hangot is kap. A nemzetközi kutatás viszont egyre inkább hangsúlyozza, hogy bár a korai keresztény eszmék, institúciók és kulturális formák fejlődésében az üldözéseknek központi szerepe van, nem az egyes történelmi személyek megélt tapasztalatai teremtik a mártírokat, hanem – ahogy E. A. Castelli is hangsúlyozza – azok a történetek, amelyeket később mondanak róluk. Így a mártíromság az emlékezet és a kultúra által formált jelenségnek tekinthető.³² Castelli Maurice Halbwachs kollektív emlékezet teóriájának teoretikus keretét használva és a keresztény források széles körét vizsgálva közelíti meg a mártíromság „publikus és ideológiailag hatásos” eseményeit. A mártír története „felhasználható múlttá” válik, „élő hagyománnyá” a keresztény közösségek számára, és hatásos eszközzé a hatalomról és a szentségről, a társadalmi nemről szóló eszmék továbbadása szempontjából.³³ Ebben a megközelítésben a mártíromság az üldözött keresztények tapasztalatainak kollektív emlékezetén alapuló és a kulturális emlékezet alakzatai által megformált jelissé válik.

A kollektív és kulturális emlékezet konstrukciójaként létrejövő mártírszövegek már csak a textus nyomaiban hordozzák a vitathatatlan, de gyakran feltárhatatlan történelmi tényeket, lehetővé téve, hogy maguk a kutatók is megkérdőjelezzék a mártírlegendák referencialitását, amely maga az emlékezés és a hagyományozás folyamatában el is veszíti a hitelességre és az igazságra vonatkozó fontosságát, átadva a helyét egyfajta eszmei-ideológiai hitelességnek és igazságnak. Nem a történelmi események, a múlt faktualitása, hanem az azokat megőrző keresztény közösségek mindenkori (eszmei) elvárásai alakítják a történeteket és a rájuk épülő kultusz eseményeket: a mártírkultusz forrásainak és a hozzá kapcsolódó kultusz eseményeknek a megkonstruálásában magának a keresztények általi jelentéstulajdonításnak van alapvető szerepe.

³⁰ A példákat idézi: MIDDLETON, *Martyrdom*, i. m., 11.

³¹ ROSKAM, i. m. = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 242.

³² Elizabeth Anne CASTELLI, *Martyrdom and Memory: Early Christian Culture Making*, New York, Columbia University Press 2007, itt: 4.

³³ CASTELLI, i. m., 10–32.

A mártírtörténet – továbbra is megőrizve identitáserősítő funkcióját – identitásképző alakzataból egyre inkább a keresztény közösség én-képét – és ezen keresztül magát az egész vallást – reprezentáló, a múlt „heroikus” hagyományát felmutató narratívává válik. A mártír múltbeli eseményeinek reprezentációja azonban nem egyszerűen a múlt eseményeinek megörökítését szolgálja, hanem a folyamatos, újból és újból történő felidézés által kiindulópontja lesz a formálódó és a keresztény identitást erősítő kultusznak is. A mártír az adott közösség vágyainak és reményeinek a szimbólumává válik, de ahogy Alexandriai Kelemen fentebbi véleménye is mutatja, egy közösség el is utasíthatja a másik vértanúit.³⁴

Dehandschutter és az őt köszöntők írásában a narratíva sokféle funkciójának kérdései mindenekelőtt a korai hagiográfiai műfajok, a mártírakták és -elbeszélések kutatásában látszanak jelen lenni. A mártíraktákra és -elbeszélésekre már a legkorábbi formájukban is a poétizáló narráció jellemző, habár maguk a mártírakták közelebb állnak a pusztá eseményekhez, mint a legendás-csodás elemekkel bővített elbeszélések, amelyek a mártírokkal megtörtént eseményeket még inkább a keresztény közösség formálásának eszközeivé teszik. A poétikus narráció, a cselekményszövés narratív technikái, a metaforikus nyelvi kifejezőeszközök, a szöveg struktúrája és retorikája, irodalmi mintái a megtörtént eseményeknek adható értelem- és jelentéstulajdonítás eszközei lesznek. A meghatározott társadalmi, politikai, vallási és kulturális kontextusban keletkezett szövegek autonóm irodalmi és nyelvi konstrukciókként a cselekvés mintáivá, a követendő magatartásminták reprezentációivá válnak.

A *Martyrium Polycarpi* kutatva Dehandschutter valószínűleg ezen megfontolásokból véli úgy, hogy az irat nem annyira polemikus, mint inkább hagiográfiai megközelítésű, és egy hősre, Polükarposzra fókuszálva kombinálja a történelmet és az értelmezést, hogy felmutassa: Szmirna püspöke az a szent, akinek kiváló életmódja minden tekintetben tiszteletre méltó volt már a mártíruma előtt (MP 13,2). Polükarposz történetének liturgikus és úgynevezett „enkómiasztikus” elemei a hagiográfiához közelítik a mártír-koncepciót, és mutatják, hogy a kezdetek már a múlthoz tartoznak. A leuveni kutató véleménye szerint a *Martyrium Polycarpi* világosan mutatja a különbségeket a mártír és Krisztus között, továbbá a „Nachfolge”-val kapcsolatos hitet és ennek különbségét az „Anfänge”-tól.³⁵

A zsidó és hellenisztikus hatásokkal, valamint az őskeresztény evangéliumi hagyomány (vagy az írott evangéliumok) alakító szerepével a korai hagiográfiai műfajok esetében is számolni kell, és Dehandschutter fontos metodikai kérdésnek tartja, hogy mi tekinthető valódi irodalmi hatásnak.³⁶ Az általa is gyakran hivatkozott Surkau megközelítése a passió narratívák tartalmának és struktúrájának a vizsgálatok a mártíromságnak mint irodalmi kifejezésnek a zsidó és keresztény értelmezése között meglévő folyamatosságra fókuszál, míg mások, mint például Massaux, a szövegekben fellelhető „idézetek” kapcsán hívják fel a figyelmet arra, hogy a „felhasználás” egy szöveg beszéd- és kifejezőmódjának a jelölőjévé is válik.³⁷ Az ó- és újszövetségi és egyéb idézetek, allúziók, reminiscenciák természete nemcsak a fentebb már említett vallási és kulturális beágyazottság, hanem az asszociációk által felidézett és megerősített eszmei tartalmak miatt is izgalmas. A *Martyrium Polycarpi* esetében ennek a kérdéskörnek a középpontjában mindenekelőtt az evangéliumra (evangéliumokra) mint írott szövegre való utalás problémája áll: a mártírakta megfogalmazása a „Krisztus evangéliuma szerinti” (MP 19,1, Vanyó László fordítása) mártíromságról magában foglalja az írott evangéliumra (evangéliumokra) való utalás lehetőségét is,³⁸ egy olyan korban, amikor egyébként az *evangelion* mint jó hír szóbeli hagyománya még fontos volt, így beleillik abban

³⁴ Vö. BOYARIN, i. m., 61–64.

³⁵ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrdom of Polycarp...* = Uő., *Polycarpiana*, i. m., 129–130.

³⁶ DEHANDSCHUTTER, *The New Testament...* = Uő., *Polycarpiana*, i. m., 137.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

a Római Kelemen, a *Didaché* és Jusztinosz által jelzett folyamatba, amely viszont már az írott evangélium (evangéliumok) fontosságát hangsúlyozza.³⁹

A korai keresztény mártíromság kutatásában fentebb említett sokféle (szövegfilológiai, teológiai, poétikai-műfaji, eszmetörténeti, kultikus) szempont csak teoretikusan szétválasztható, kibogozhatatlan összefonódására álljon itt egy példa: Dehandschutternek a Buschmann-nal folytatott, több szempontból is érdekes „vitája”.⁴⁰ Az eredetileg 1999-ben megjelent írásában a leuveni professzor Gerd Buschmann kutatásait⁴¹ folytatja, hangsúlyozva azt a „párbeszédet”, ami kettejük között a *Martyrium Polycarpi* kutatása közben kialakult, nagyobb részben az általánosan elfogadott szakirodalmi vélekedésekkel szemben. Például mindketten hangsúlyozzák a MP korai, a szmirnai püspök halála utáni évekre tehető keletkezését (Dehandschutter 156 tájára, Buschmann a 160-as évekre datálja a szöveget); mindketten valós levélről beszélnek, és a szöveg autentikusságát és integritását vitathatatlanak tartják, cáfolva az egyebek között H. von Campenhausen és H. Conzelmann által képviselt interpoláció-elméletet, és hangsúlyozva azt, hogy a MP minden értelmezésének a szöveg redakcionista egységéből kell kiindulnia.

Ugyanakkor ez a kutatói párbeszéd nézeteltéréseket is magában foglal: Dehandschutter nem tudja elfogadni azt, hogy Buschmann interpretációja a szöveg egészében egy pontra, a montanista veszéllyel szembeni figyelmeztetésre redukálódik és a szöveg minden elemében az antimontanista intenciót látja, amelynek megközelítésében a helyes álláspont az ortodox-egyházi, a helyes attitűd pedig Polükarposz püspöké. Az interpretációs nehézségek megoldásának az értelmezői koncepciók alá rendelését kitűnően példázza az a szöveghely, amelyet Dehandschutter felhoz a kettejük közötti „vita” illusztrálására. A *Martyrium Polycarpi* 12,2-ben az eusebioszi szövegváltozat a *ho tész asziasz didaszkalosz* kifejezést használja Polükarposzra, míg a Dehandschutter által rekonstruált textus a *ho tész aszebeiasz didaszkalosz* változatot részesíti előnyben. Buschmann az egyháztörténész változatát elfogadva úgy véli, hogy a zsidók és Szmirna lakossága Ázsia tanítóját látta a püspökben, míg a leuveni kutató az „istentelen/szentségtörő” jelzőt használva kisebb teret enged annak, hogy a szöveg ezen pontján a „történeti” elem szerepet játsszon az értelmezésben,⁴² ami ismét felveti annak a kérdését, hogy lehet-e úgy olvasni a *Martyrium Polycarpit* mint a reális üldözések forrását.

A kora keresztény mártíromság kutatása körüli bizonytalanságok nem szűnnek a *Martyrium Polycarpit* követő évszázadokban sem, mindenekelőtt a források szűkössége következtében, amihez még az is társul, hogy az ipsissima verba feltételezése a mártírok estében vitatható.⁴³ A sok, mártírokhoz kapcsolódó homília és himnusz pusztulásán túl néhány mártírkultusz magától szűnt meg, ugyanolyan gyorsan, mint ahogy keletkezett. A mártírok tiszteletének popularitása, a relikviák népszerűsége rendkívül gyorsan és számunkra ismeretlen okokból változott.⁴⁴ Ugyanakkor jelentős és szintén nagyobb részben ismeretlen tényezők hatottak egy-egy mártír emlékezetének, kultuszának a megerősödésében, néha még olyan esetekben is, amikor a szent élete és tanításai, egyházi-pasztorális ténykedése jelentősebb volt, mint mártírhalála. Ennek ismert példája a nem csak Észak-Afrikában, de az egész Mediterráneumban népszerű Karthágói Cyprianus, akinek a helyét a keresztény emlékezetben

³⁹ Vö. Geoffrey D. DUNN, *The Reception of the Martyrdom of Cyprian of Carthage in Early Christian Literature* = LEEMANS (ed.), *Festchrift, i. m.*, 65–86., itt 65.

⁴⁰ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrdom of Polycarp...* = Uő., *Polycarpiana, i. m.*, 121–130.

⁴¹ A hivatkozott műveket l. uo., 121.

⁴² Uo., 123–124. Ványó László fordításában szintén az „Ázsia tanítója” változatot találjuk.

⁴³ Vö. Anthony HILHORST, *'He Left Us This Writing': Did He? Revisiting the Statement in Martyrdom of Pionius 1,2* = LEEMANS (ed.), *Festchrift, i. m.*, 103–121.

⁴⁴ Vö. Pauline ALLEN: *Loquacious Locals. Two Indigenous Martyrs in the Homilies of Severus Antioch* = LEEMANS (ed.), *Festchrift, i. m.*, 1–14.

inkább a mártíromsága, mint a teológiája biztosította.⁴⁵ Ebben a szerencsés véletlen is szerepet játszott, egyfelől, amikor alakját összekapcsolták az öt évvel korábban, de ugyanazon a napon (szept. 14.) mártírrá lett Corneliusszal, másfelől amikor a kappadókiai atya, Nazianzoszi Szent Gergely összetévesztette és így egyesítette Antiochiai Cyprianusszal, beszédében (Orat 24) olyan modellé téve a karthágói püspököt, aki betölti a Törvényt, megtisztítja a világot és sokakat mártíromságra indít. A mártíromság az imádságot és a cselekedetet egyesítő Cyprianus (és Gergely) számára az aszketizmus végső formája: mártír az, aki Isten ajándékaaként megveti a világ csábításait (a gazdagságot, a vagyont, a megbecsülést, a jó egészséget és magát az életet is).⁴⁶

A mártíromság eszméjének terjedésében és megerősítésében, a kereszténység inkulturációjában a kezdetektől fogva kiemelkedő szerepe volt a mártírok kultuszának, a kultuszképződés mechanizmusainak, amelyek a későbbi évszázadokban a sokféle funkcióval bíró gyakorlatok széles körét alakították ki és fedték le. A konstrukciós eljárásaként és a vallási rendszer funkcionális részeként értelmezhető kultikus diskurzus természetéből adódóan szelektáló és kiegészítő egyszerre: a mártír életének a hit és az adott közösség szempontjából releváns mozzanatit emeli ki és egészíti ki fikciós elemekkel. A személyeket, eseményeket eredeti kontextusukból kiszakító kultuszképződés azonban az ókeresztény korban sem áll meg a kultusz kezdeti kialakításánál, hanem az egyes közösségek életébe mélyebb bepillantást engedve különböző modalitásokat teremt, a helyi szándékoknak, érdekeknek megfelelően, olykor a szentek emlékezetének diszkrét törléséhez is vezetve.⁴⁷

A mártírok és szentek emlékezetének és kultuszának a formálódásában elsősorban ünnepeik, mindenekelőtt a haláluk (égi születésük) napjához (*dies natalis*) kapcsolódó ünnepek (melyek a halottkultusz tradicionális formáinak adaptációját is mutathatták) játszották a legfontosabb szerepet, de a IV. században már a mártírok templomainak avatási napja is ilyen alkalomként szolgált.⁴⁸ A (helyi vagy olykor „importált”⁴⁹) mártírok ünnepe, illetve annak celebrálása Nazianzoszi Gergely fentebb már említett oratiója (Orat 24) szerint is olyan kegyességi tett és gyakorlat, amelynek a keresztények morális javulásában van jelentősége. Amikor Gergely a III. századi karthágói Cyprianus erényeiről és mártíromságáról szól, meggyőződése, hogy a szentek és mártírok imáinak hatása van Istenre, hogy távol tartson bennünket a gonosztól.⁵⁰ Az ünnep celebrálásának szándéka nem csupán a múlt eseményeinek és a személy tiszteletének a felidézése volt, hanem magának a közösségnek a felhívása arra, hogy imitálja azt, amit ünnepeltek. (A kultikus diskurzus paradigmatisz vonásainak megfogalmazásán túl azonban a kultuszkutatás sok nehézségbe ütközik: olykor még az ünnepnapokat, az ünnep eseményeit és liturgikus olvasmányait sem ismerjük, így a megállapítások gyakran már csak a feltételezések területére visznek.)

⁴⁵ L. erről Geoffrey D. DUNN, *The Reception of the Martyrdom of Cyprian of Carthage in Early Christian Literature* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 65–86.

⁴⁶ Más esetekben viszont éppen arra van példa, hogy ugyanazon mártír alakjához kapcsolódóan független hagiográfiai hagyományok élhetnek és találkoznak össze. Vö. J. LEEMANS, *Hagiography and Historical-Critical Analysis. The Earliest Layer of the Dossier of Theodore the Recruit (BHG 1760 and 1761)* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 135–160. (Nüsszai Szent Gergelynek az amaseia-i katonaszentéről, Theodorusról szóló beszédéről.)

⁴⁷ Ez utóbbit illusztrálja a *Festschrift* egyetlen régészeti témájú tanulmányának a példája, mutatva egyúttal az adott diszciplína fontosságát is a mártírkutatásban: Wendy MAYER, *The Late Antique Church at Qausiyyeh Reconsidered. Memory and Martyr Burial in Syrian Antioch* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 161–177.

⁴⁸ Az ezeket számon tartó naptárak, kalendáriumok, listák szerepéről, köztük a legkorábbi keresztény naptárról (*Fasti Filocali*) l. Jörg RÜPKE, *Fasti und Sanctore. Religiöse Kreativität und Historisierung von Religion in der Spätantike* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 257–279.

⁴⁹ Vö. Pauline ALLEN, *Loquacious Locals. Two Indigenous Martyrs in the Homilies of Severus Antioch* = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 1–14.

⁵⁰ Idézi DUNN, i. m., = LEEMANS (ed.), *Festschrift*, i. m., 83.

Az őskeresztény mártíromság eszméje a nagy, központi üldözések elmúltával a IV. században és később – a fentebbi példák tanúsága szerint is – a vértelen mártírium koncepciójának adta át a helyét,⁵¹ vagy legalábbis annak, hogy nem kell a vértanúság alkalmait kifejezetten keresni. Szent Ágoston, akinek észak-afrikai egyházában a mártírok liturgikus celebrációjának óriási jelentősége volt, a donatistákkal való vitájában a mellett érvelt, hogy nem az öncélú szenvedés (*poena*) az, ami mártírrá tesz, hanem az igazi alkalom (*causa*).⁵² A hippói püspök mártíromság értelmezésének másik jellegzetes vonása is ezzel függ össze: a hétköznapi hívőknek nem szabad felcserélniük Krisztust a mártírokkal! Ágoston hangsúlyozza a mártíromság krisztológiai alapjait, elkerülendő azt, hogy a mártírok kultusza a politeizmus formáját öltse. Úgy tekintette a mártíromságot, mint Krisztus imitációját és a(z) egyházat alapító) mártírok Krisztus iránti szeretetének a testimóniumát, az iránt a Krisztus iránt, aki jelen van a mártíromságuk pillanatában és osztozik a szenvedésükben. Ágoston mártírteológiájának tipikus vonása tehát a mártír-krisztológia, -ekkléziológia és –moralitás összefonódása.⁵³

A Dehandschutternek és (részben elődeinek) tanítványainak, követőinek korai mártírológiához kapcsolódó kutatásairól adott fentebbi – e keretek között szükségszerűen leegyszerűsítő – bemutatása közben nehéz megtalálni azt a pontot, ahol a beszámoló fonala elvágható. Bár az őskeresztény kor nemcsak a keresztény mártíromság kezdeteit, hanem szinte hőskorát is jelenti, a jelenség napjainkig nem szűnt, szűnik meg, mutatva, hogy – bár változó jelentéstartalommal – magának a vallásnak a lényegéhez tartozik.

⁵¹ Vö. Gerard J. M. BARTELINK, *Martyr und martyrium bei Gregorius dem Grossen* = LEEMANS (ed.), *Festchrift*, i. m., 15–32. Hasonlóan az aszketizmushoz, a püspöki száműzetést is „fehér mártíriumként” értelmezték. L. ehhez Bronwen NEIL, *From Tristia to Gaudia. The Exile and Martyrdom of Pope Martin I* = LEEMANS (ed.), *Festchrift*, i. m., 179–194. Neil I. Szent Márton pápa, Róma püspöke (649-653), az egyik utolsó száműzött püspök történetén keresztül azt a problémát vizsgálja, hogy valóban mártír volt-e Márton, vagy inkább „confessor”, mint Maximus.

⁵² L. erről Anthony DUPONT, *Augustine’ Anti-Pelagian Interpretation of two Martyr Sermons, Sermones 299 and 335B on the Unnaturalness of Human Death* = LEEMANS (ed.), *Festchrift*, i. m., 87-102. Dupont felhívja a figyelmet arra, hogy az Ágoston által írt, nagyjából 580 *sermones ad populum* közül 102 a szentek és mártírok ünnepnapjaira volt szánva. Uo. 87.

⁵³ Uo. A tanulmányban vizsgált *Sermones 299* és *335b* speciális abban a tekintetben, hogy Ágoston összeköti bennük a mártíromság témáját az anti-pelágiánus vitával.